

ÉVFORDULÓK

Száz esztendeje született Illyés Gyula

Illyés Gyula az a nagy nemzeti költőnk, akire büszke lehet az egész ország, akinek az életében és műveiben a nemzet mindig érezte a tragédiának azt az üszkét, amely életéből kiolthatatlan volt – mondta róla nagy tisztelője és barátja: Várkonyi Nándor, *akit a magyar géniusz különös újrateremtő ereje* nyűgözte le. Népi költőnek is nevezhetjük a szakma szerint, aki noha bejárta a műveltség nagy magasságait, olyan valaki volt, aki a népin kívül az örök emberi mondanivalót is gyarapította a műveiben. A polgári esztétikai műveltség legfőbb szellemi birtokosa, ezért a világ pusztuló romjai láttán azonnal érezte, hogy bennük („Rend a romokban”) – rendet kell rakni, ebben a *legkétségbeejtőbb és legdrámaibb* világban: a *Puszták népében*. Kevés ilyen könyve van a hazának!

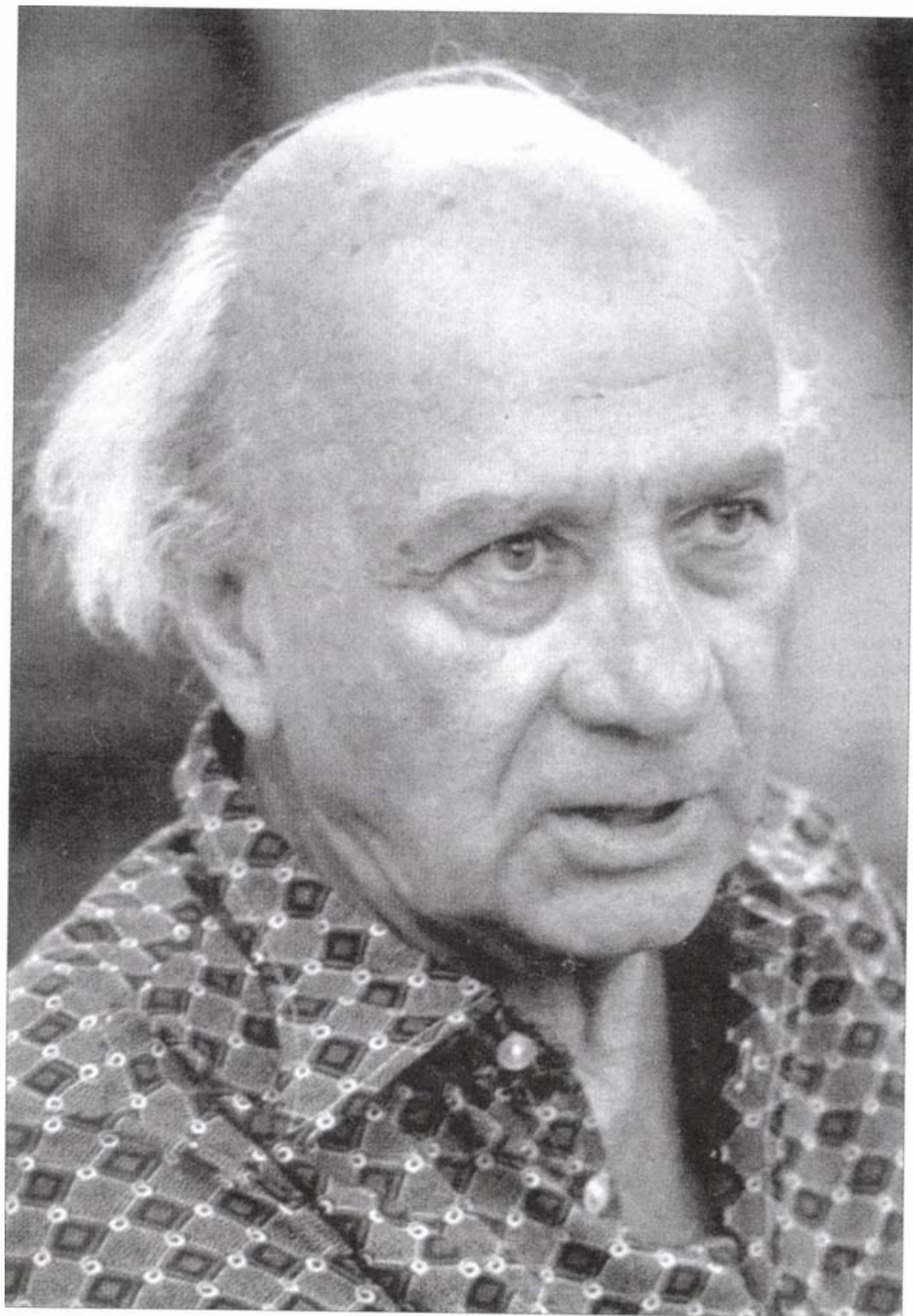
Érezzük, hogy élete s egész műve nehéz idők lenyomata, nehéz és megoldhatatlan, megoldatlan és elodázott problémák sokasága. Kérdés maradt az is a számára: *mik és kik vagyunk mi magyarok?* Ez a jogos kérdés még élete századának az elmúlása után is megmaradt a számára.

De a másik könyvének, a naplószerű *Magyaroknak* hatása is ugyanolyan bénító, leverő és dermesztő volt. Ez a tragikus magyarság, a cselédnyomor, a paraszti fatalizmus halálos sötétsége, de a magyar pesszimizmus és a magyar csak azért is konok szembeszállása akarta Illyést feleletadásra sarkallni: miképp lehet a népet nemzeté felemelni?

A forradalom iskoláját kijáró költő beelát a nemzet életébe, ezért is e korszakokból csak a *forradalmi korszakok érdekelték* – ezt látta bennök Szabó Lőrinc is: tehát 1514, 1848, 1848/49, 1918/19, vagyis: Dózsa, Petőfi, Fáklyaláng, Koratavasz, Dózsában a parasztság, Petőfiben a költészet, a Fáklyalángban a szabadság és függetlenség, a Koratavaszban pedig a nemzet egész hiánytörténelmének a kérdése.

Öröm volt számomra, amikor Pécsen a dél-dunántúli parasztpártban szerkeszteni kezdem a Pécsi Szabad Szót. Már az első szám első oldalán is azok a szavak jelentek meg, amelyeket ő írt a lapba: „Hozzánk legközelebb a dolgozók legelszántabb, legbátrabb pártja áll, a Nemzeti Parasztpárt. Mert alapítottak pártot azok is, akik a ti sorsotokat ismerik a legjobban. Ez a ti pártotok. A nagy újjáalakulásban, amikor mindenki a helyét keresi, a ti helyetek itt van a Nemzeti Parasztpártban. Büszkén írta le azt is, hogy *nemzeti*, vagy is, hogy *paraszt*. Büszkén vállaljuk a múlt megvetésül használt szavát, azt, hogy *paraszt*.” ... „Ragyogóvá fogjuk tenni.” [Kiemelések itt és a továbbiakban a szerzőtől. K. J.]

A háború után azonnal a magyarok pusztulásával foglalkozott. A súlyos veszteségeket megállapítva, nemzetéről leírta, hogy „*iszonyatos és szinte kísérteties, ahogy ez a nép szenvedni tud.*” Megkérdezte szűkebb szülőföldjén dombóvári beszélgetőtől: „Hát igazán anyyi ember hiányzik? Kiről nincs még hír? Elrémítő a lista, ám a lassú mondatokból összeállítódik.” Az unokatestvéreknél húzva meg a határt, a család vesztesége a múlt háborúban egy halott és két hadifogoly volt, noha a férfiak mind odavesztek – mondta – „a két dombóvári Illyés fiú (első unokák velem, és unokatestvéreim közül Bandi és Béla unokatestvérem).” „Csak az én fejemben forog tovább egy helyben a gondolat, hogy talán a tatárdúlás óta nem volt ilyen vesztesége ennek a néma népnek.” „...Isten mindent lát! Kiáltotta utolsó perceiben Zsilinszky” „...A szabadság mindig rettenetes emberáldozatot kér cserébe az oltárára. Ha majd össze lehet számlálni, kiderül, adtunk annyit, mint a körülöttünk lévő népek, sőt – az egy jugoszlávokat kivéve – jóval többet adtunk...” „A tragédiánk nemcsak az, hogy a magyarok áldozata rossz helyre, nagyrészt nem is az oltárra került, hanem az is, hogy fájdalmunkat, az áldozatot vagy vezeklést, ami mégis csak áldozat, nem tudjuk a hangzavarban világgá kiáltani. Igaz, ma még a szél is szembe fúj, ahogy a füstöt visszahordaná, a hangot is.” A haza halálát néma büszkeségnek nevezte cikkében, fáj

Illyés Gyula (Móser Zoltán felvétele, 1970.)

neki, hogy „Dombóváron azt mondják, meg se nyitják a hetedik és nyolcadik osztályt a gimnáziumban, több a tanár, mint a diák.”

1945. november 12-én a Pécsi Ciszterci Gimnáziumban szabadegyetemi – hatalmas érdeklődés mellett – vitaestet rendeztem a Parasztpártban. Az ünnepségre meghívtam a nemzet két legnagyobb élő reprezentánsát: Illyés Gyulát és Kodály Zoltánt. Nyitó beszédemben arról szóltam, hogy a magyar demokráciának a háború után a legnagyobb erőpróbája az lesz majd: miképp tudja a magyarság a nemzettel azonosulni, amely az itthoni és a határokon túl élő magyarság határait vissza tudja szerezni, amerre a magyarok jártak az ezeresztendősi ősi földön.

Illyés a szép esten, hatalmas sikerrel mondta el a Magyar és Magyar című versét:

*Magyar és magyar és magyar
magyar, magyar akarok lenni,
leverten, megverten magyar,
még leköpheti minden senki.*

*Szép volt, beh szép volt – álltam ott –
minden nép fölött a magaslat,
de az én népem lebukott,
s én vele zuhanok magyarnak.*

*Vezessétek majd vissza őt,
a helyére, hogy otthagyjam
még messzebbre, mint azelőtt,
érhessek csúcsra önmagamban!*

A vers döbbenetesen nagy sikere után a zenefejedelem arról beszélt, hogy a sovinizmusnak a mai demokráciában semmi létjogosultsága nincs. Arra kell törekedni, hogy szomszédainkat megismerjük, és egymás kulturális kincseit kicseréljük. A szocializmus és a magyarság kapcsolatáról nemcsak szavalni kell, hanem cselekedni, azt feelve egy feltett hallgatói kérdésre, hogy a szocializmusnak kell a magyarsághoz igazodni s nem fordítva.

A Szabad Szó következő számában Illyés gyönyörű, Rendet című versének még két versszakát idéztem:

*„Sötét sarok Magyarország,
elhozzuk a napot hozzád,
a ragyogó rendet föléd,
árva nemzet, elárvult nép!*

*Nem lehet a lég korommal
tele romlott gondolattal,
huzatot rá! – tégy egy próbát
szellőztess ki Európát!*

A karácsonyi számban pedig a Nem volt elég című versét is közöltük!

Amikor nemzetgyűlési képviselői megbízólevelemet megkaptam, 1948. július 1-jén a parasztpárti képviselőket tanácskozásra hívták össze. Az ülészakon részt vett Illyés Gyula is, Farkas Ferencsel együtt. Illyést az ország legkiválóbb tíz közéleti személyiségének sorában küldték a nemzetgyűlésbe.

Illyés 1945-ös naplójegyzeteiben érdekes reflexiókat fűzött a nemzetgyűlés munkásságához és a hazához. A cifraság és a sivárság láttán elmarasztaló megjegyzéseket tett a képviselőház üléstermének dús gazdag izléstelenségére. Falai között a cifra tanácskozóterem meszelt falainak a nyugalmára és világszágára gondolt. A falak közt elhangzó nyilvános beszédek viszont – Kossuth és szerinte Jawres óta – a hétköznapi vezércikkeihez hasonlítottak, amelyek „beszéd- és homoksivatagok” és „kásahegyek” voltak s hiányzott belőlük a megilletődöttség – ahogy Kossuth mondta –, a kebelre szorítva ható elfogódottság. (Ezek az üres és kongó szavak a mai parlamenti felszólalásokra is hasonlítanak. Egyáltalán alig hallhatunk a mai üléseken olyan parlamenti felszólalásokat, amelyek a hely méltóságához és a törvényhozás házához illenének és a mondanivaló méltóságát tükröznék, sokszor sajnálatos és hangos nevetések és röhögések kísérik a felszólalásokat.)

Az ülészakon mindössze egyetlen élvezetes beszéd hangozott el Illyés Gyula fülei számára. Ekkor kezdte meg a költő – naplójegyzetei szerint – Németh László tanári kinevezésének a támogatását Teleki Géza kultuszminiszternél. Azzal kacérkodott, hogy magának is szerez képesítés nélküli franciaszakos tanári katedrát. A gondolatot azonban hamar elhessegette magától, csak azzal kezdett foglalkozni, hogy a novemberi választásokra Németh Lászlót, a kiváló magyar író képviselőnek jelölteti. Sajnálattal állapította meg, hogy mindegyikük sem gondolt a magyar költészetben, még a Parasztpártban sem.

A május 20-i kulturális napok alkalmával a pécsi városházán a „Magyarság, kultúra és politika” című vitadélutánon Keresztúry Dezső miniszter mellett – Kodály, Illyés és Kassák Lajos is felszólalt. Keresztúry a háború – amit nem a magyar nép és a magyar demokrácia akart –, elvesztéséről beszélt. Ezért felelősséget a magyarság nem vállalhat. Ekkor – mondta a békekötés előtt – olyan elvekhez kell ragaszkodni a magyaroknak, amelyek az Atlanti Chartában le vannak fektetve, amely olyan igazságos békét tartalmaz, „amely az egy tömbben élő magyarságot csak egy határral övezi”. A szöványokban élő népcsoportok számára pedig, – amelyek az anyaország határain kívül élnek – a nemzetiségek teljes jogait kell biztosítani.

A miniszter előadását élénk vita követte és a feltett kérdésekre ezúttal is válaszolt Kodály Zoltán és Illyés Gyula. Kodály a Parasztpárt kulturális céljait javasolta minden politikai pártnak elfogadásra. Illyés bölcs felszólalásában pedig azt fejtette ki, ha a magyar népi kultúra nem is olyan fejlett, mint némely nyugati népnél, az egyszerű nép fia sok olyat tud, ami felületes szemlélődéssel fel sem mérhető. Sorskérdéseinkről pedig azt mondta, hogy a békekötéssel sorsunk attól függ, hogy népünk milyen haladást ér el a demokráciában, mert ha ma az egész világ demokrata, akkor joggal elvárhatjuk a nagyhatalmaktól, hogy velünk is demokratikusan bánjanak.

*

A parasztpárti arcképcsarnokban mindig kulcskérdés volt Illyés Gyula neve és személye. Irodalmunk elsősorú képviselőjének hatalmas és makulátlan tekintélye volt. Közéleti és közpolitikai tevékenységében hatalmas politikai érdeme volt az is, hogy katolikus kultuszminisztert segítve választani az országának Keresztúry Dezső személyében. Ám a kultúrán kívül hallatlan nagy súlya volt – műveinek hatásából sugárzóan –, hogy a hazai földosztás iránti elkötelezettségével mindig a dolgozó magyar nép, a nemzet mellett foglalt állást.

Hatalmas érdeme volt, hogy – a szellemi földosztás terén is – nagy erővel szorgalmazta a magyar népfióskolák felállítását és megalapította a Magyar Népi Művelődés Intézményét, amelynek tagjai sorába Fülep Lajost ültette népfióskolai referensként. De hatalmas művelődéspolitikai érdeme volt az irodalmi élet védelmében is, a háború utáni népi írók elleni támadások visszaverésében. A Parasztpárt „tárca nélküli” kulturális nagykövete volt, a nemzet eminenciása, hozzá és tekintélye alá tartozott a magyar nép és paraszti művelődés ügye is. Ország- és nemzetépítő gondolatait irodalmi művekben tette közzé, hatalmas színházi sikerekkel és művekkel emelte színpadi programmá. Kiáltványai és megnyilatkozásai a nemzet programjává váltak, költészete, cikkei, a nemzet kulturális irodalmi bullái voltak. *Háború utáni lírámban nem volt nála nagyobb mester.* A nemzet szellemi életének a korreferense volt, a nemzet koronázatlan szellemi királya.

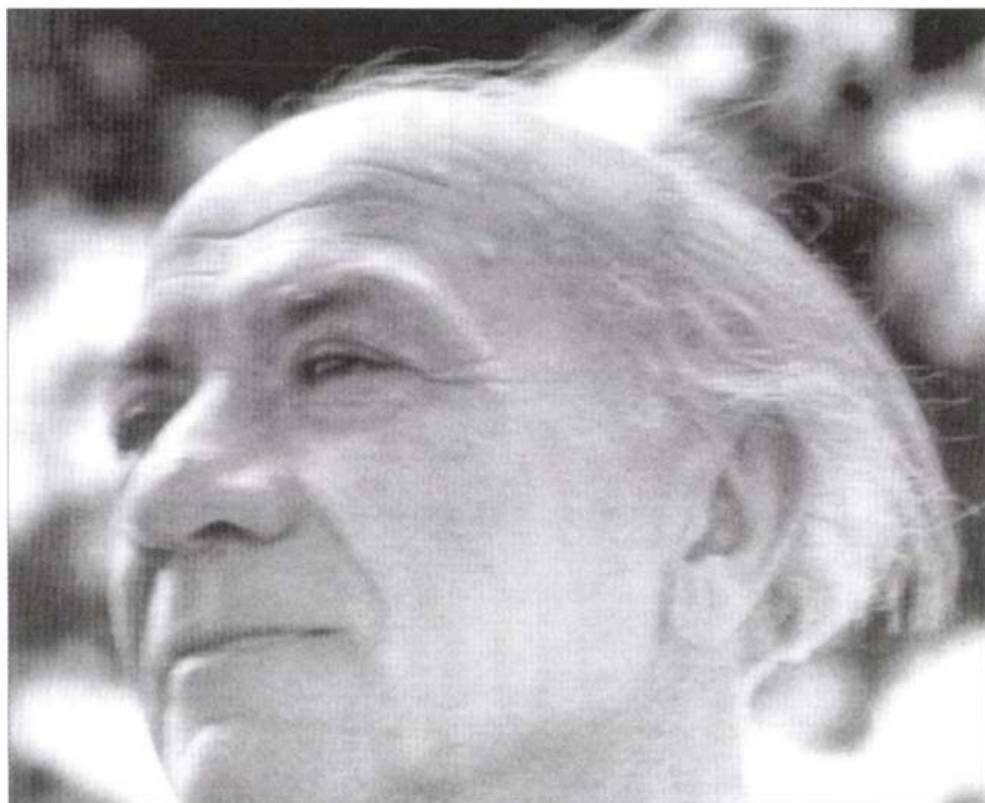
1948-ban, amikor Berzsenyi niklai kriptájának kirablása után új urnába temették a költő csontjait, majd a kaposvári irodalmi esten és a niklai, felemelően szép és nagyszámú közönség előtt tartott ünnepségen két legnagyobb magyar író jelenlétében tartotta meg a Berzsenyi Társaság a költői mauzóleum második felszentelését. Ezen a felemelő ünnepen a „kettős királyságú” magyar irodalom két vezető „fejedelme” képviselte a nemzetet a Berzsenyi Társaság zászlaja alatt, a Berzsenyi házban és a költő mauzóleumának ünnepségein is.

Illyés a Válaszban is közölte Kaposváron felolvasott versének néhány sorát:

*Szótartó tények tiszta
jóslatán át látok,
jövendő titkaidba.
Nem halott temetőkkal
vályok szállni magasba:*

*eleven néppel, földdel:
ragadjak hát csak abba!
Bokáig bent a sárban,
lábamon egy országgal,
szívem te hú, így szárnyalj
a megmozdult világban.*

Még egy különleges irodalomtörténeti eseményről is szeretnék megemlékezni. 1967-ben március 15-én jelentettem meg a Somogyi Almanachban a levéltár és a megye kiadásában Illyés: Az Éden elvesztése című oratóriumát. Stampler Imre jádi iskolaigazgató és Tokaji Lajos, a falu művelődési otthonának igazgatója arra kértek, hogy a nagy írónál támogassam arra vonatkozó kérésüket, hogy a község irodalmi színpada számára írjon egy olyan oratóriumot, amely kifejezetten az atomról szól, amely az emberiséget gyötrő és kínzó kérdéseire adna fele-

Illyés Gyula (Móser Zoltán felvétele, 1970.)

letet, nemcsak a jádiaknak, hanem mindnyájunknak. Hogy – amint a jádiak írták a költőnek – „érezze az ember saját erejét és felelősségét jelenért, jövőjéért, a Földért”. A felkérő levelet a jádiak – reménykedve – azzal a befejező sorral küldték el az íróhoz: „Ha valaki igazán tud rajtunk segíteni, az csak Maga lehet!”

Szeptember 9-én érkezett meg a várva-várt levél Tihanyból. A költő a felkérést „az afféle költői oratóriumra” kitüntetésnek vette, noha jóformán még nem is tudta, merre van Somogyban a felkérő falu.

A mű kíséretéhez az alábbiakat írta Illyés: *„Én olyan ambícióval és igénnyel írtam, mintha a világ legműveltebb s leg-’értőbb’ közönsége elé kerülne. Az úgy nevezett ’egyszerű’ emberek iránt én csak így viselkedhetem.”*

Leveléhez még az alábbi dramaturgiai utasításait fogta csokorba: „Ha tanácsot adhatok az előadásra, az ennyi: a prózai részek olyasféle betétek, mint a görög drámákban a kórusok, vagy a modernekben a narrátorok. A versekben ceruzával megjelöltem, hogy a hangárnyalat hogy fejezhető ki némi drámai vetélkedést, a nagyobb átváltozásoknál valóban jó aláfestés lenne valami zene.”

Az iskolában előadott oratóriumot kb. 350 ember nézte végig. Számozott példányban jelentettem meg és osztottam ki a művet a rendezők, a diákok és az Illyés-család jelenlétében. Az iskola udvarán fénykép készült a költőről Sipos Gyula és Kanyar József társaságában. A kötetet Illyés Tihanyban dedikálta Kanyar Józsefeknek szeretettel és köszönettel. Somogy büszke volt a nagy költő alkotására, de az ország is, a kivételes bemutatóra.

Kanyar József